

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1- Çan kullanımı ne kadar eskiye dayanmaktadır hocam?

Oldukça eskiye dayanıyor. Afrika’da yaşayan ilkel halklar ahşaptan, çeşitli şekillerde çanlar yapıyorlardı. Ya tek bir ağaç kütüğünden kesiyorlardı ya da daha çok iki parçayı birleştirip arasına bir ya da birden fazla dil koyuyorlardı.

Asur anıtlarında atların dizginleri üzerinde çanlar görülmektedir. Bu çanlar muhtemelen atın geldiğini haber veriyordu. Mısır mumyalarının yanlarında da çanlar bulunmuştur. Onlar da atların, büyükbaş hayvanların ve koyunların boynuna çan asıyorlardı. Bazen kapılara da küçük çanlar asılıyordu. Böylece birinin geldiği anlaşılıyordu. Klasik dönem Atinası’nın trajedi yazarı Euripides’e göre çanlar karşı tarafı korkutmak için atlara takılıyordu. Yaya askerler kalkanlarına iliştiriyordu. Büyük İskender’in naaşını taşıyan arabanın üzerinde de çanlar vardı. Kötü ruhlardan korusun diye mezarlarda çok sayıda çan olurdu. Sparta’da kral öldüğünde kadınlar çanlar çalarak caddelerde gezerlerdi. Plinius’a göre Atina’da pazarda balık satan satıcılar küçük çanlar çalarak bağırıp dikkat çekmeye çalışıyorlardı.

4. yüzyıldan önce Antik Roma’da vatandaşlara kamu banyolarının hazır olduğunu, savaş başladığını ya da sonlandığını, ateşkes ilanını, pazarların açıldığını, duyuruları, oyunları bildirmek, toplantılara çağırarak, savaşta galip gelenleri selamlamak için ya da törenler sırasında çan çalındığı bilinmektedir. Burada Roma banyolarında kullanılan *tintinnabulum*ların (çıkardığı tin-tin sesinden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır) modern kilise çanları gibi olmadığını da söylemeliyiz.

400 yılı civarında İtalya Campania’da Hristiyanları ibadete çağırarak için ilk kez bir kuleye çan asılmıştır. Bundan önce çan çalmakla görevli olanlar caddeler boyunca koşuşturarak köşe başlarında çanlarını çalıyorlardı. Roma döneminde çan kullanılan başka bir alan askeriyeydi. Garnizonlarda askerlerin uyanık olduğundan emin olmak için garnizonun etrafında dolaşarak çan çalınır ve askerlerin buna sesli olarak karşılık vermesi beklenirdi.

7. yüzyıla kadar çan kullanımının çok yaygın olmadığını, Lothar’ın 610’daki Sens kuşatmasında askerlerinin çan sesinden korkmasından anlamak mümkündür. Bede, kilise çanlarının 680 civarında İtalya’dan İngiltere’ye getirildiğini bildirmektedir. 816 yılında da bir piskopos öldüğünde çan çalınması emri verildiği görülmektedir. Dindar İmparator Şarlman döneminde (768-814) ise Karolenj topraklarında yaygın olarak kullanılıyorlardı.

2- Dini metinlerde çanlardan bahsediliyor mu?

Kutsal metinlerde ilk geçişi Mısır’dan Çıkış 28:33-35’dedir. Kâhin giysilerinden bahsedilen bölümde “*kaftanın kenarını çepeçevre lacivert, mor, kırmızı iplikten nar motifleriyle beze, bazen aralarına altın çingiraklar/çanlar tak*” denmektedir. Başka bir kutsal metin örneği olarak

Zekeriya 14:20'de “*O gün atların çanları üzerine “Rab’be adanmıştır” diye yazılacak*” denmektedir. Burada savaş için eğitilen atların boyunlarına takılan ve onları gürültüye, karmaşaya alıştıran at çanlarından bahsedilmektedir.

3- Çan kullanımı Hristiyanlık ile başlamadı o halde.

Evet, hatta ilk Hristiyanlar çan kullanmıyordu çünkü Hristiyanların yaşadığı bölgeler iletilmek istenen mesajların rahatlıkla ulaşabileceği büyüklükteydi, çok geniş değildi. Hristiyanlık yayılmaya başladıkça insanları bir araya toplamak için küçük el çanları kullanılmaya başlandı. Sonradan büyük çanlar yapıldı ve hatta dini bağış/hediye haline bile geldiler. Örneğin Kral Cnut 1035’te Winchester’a 2 çan bağışladı. Başpiskoposlar da çan bağışlayabiliyordu. 1050’de Exeter Katedrali’nde 7 çan vardı.

Avrupa’da günümüze gelebilen en eski çan 613’te üretilmiştir, bugün Köln’de bulunmaktadır. Çan dökümü yeni ibadethanelerin inşa edildiği Gotik dönemde gelişmiştir.

4- Kelimenin kökeni hakkında ne biliyoruz?

İngilizcesi olan “*bell*” kelimesinin Latince “*balare*”, “*melemek*” kelimesinden geldiğini düşünenler var. Türkçede “*kampana*” olarak da geçiyor. Bunun sebebi belki “*campana*” ya da “*nola*” olarak isimlendirilmesindedir. Bu isimlendirmenin sebebi ise İtalya, Campania’daki Nola kasabasının çan üretiminde çok başarılı olmasıdır. 400 yılı civarında ilk kez Campania’da Nola piskoposu Paulinus’un fikriyle Hristiyanları ibadete çağırmak için bir kuleye çan asıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle kimileri onu kilise çanlarının mucidi olarak kabul ederken, kimileri ne mektuplarında ne şiirlerinde bu konudan bahsetmediği için bu bilgiyi reddetmektedir. Onlara göre, mucit değilse bile, Roma piskoposu Sabinian, kiliseye dair çan kullanımını başlatan kişidir. Bugün çan ilmine Campanoloji denmektedir.

5- Çanların ne zaman nerede yapıldığını biliyor muyuz? Bir de çan çalmaktan sorumlu kişiler hakkında bilgimiz var mı?

Evet çoğunlukla biliniyor çünkü çanların üzerine üretim tarihi, kim tarafından, nerede, kim için ya da hangi kurum-bölge için üretildiği ve hatta bazen üretim amacı bile yazılıyordu. Bu yazılar bazen Latince bazen de yerel dilde oluyordu. Dolayısıyla arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılan tarihi çanlar hakkında bilgimiz var. Örneğin kimin yaptığı cümlesi şöyleydi: “*.... me fecit*”, “*beni yaptı*”. Yapılış amacı ise şu şekillerde yazılabiliyordu: “*gerçek Tanrı’yı övüyorum*”, “*halkı davet ediyorum*”, “*ölümü duyuruyorum*”, “*vebadan kaçınılmasını söylüyorum*”, “*havanın aydınlandığını, karardığını duyuruyorum*”, “*rüzgarı dağıtıyorum*” vb. Orta Çağ’a ait bir Alman çanında şöyle yazmaktadır: “*ben hayatın sesiyim, seni çağırıyorum, gel ve dua et!*”.

Çan çalma mesleği saygı duyulan ve yüksek ücret alan bir meslekti. Çanlar da bugün olduğundan çok daha yaygın ve değerliydi. *Campanarii/campanatores* diye adlandırılan bu kişilerin yerine başrahip ya da piskoposların bile göz diktiği söylenir.

Kaynak: [welt-der-glocken](#)

6- Çanlar hangi amaçlarla yapılıyordu ya da çalınıyordu hocam?

Amaçları çok çeşitliydi, yapılış amaçları, işlevleri ve düzenleri zamandan zamana, bölgeden bölgeye değişiklik gösteriyordu. Kilise çanının çok önemli olduğu Orta Çağ'da dini ve dünyevi çanlar arasında kesin bir ayrım vardı. Örneğin kilise hukuku zamansız ve batıl inançlara bağlı çan çalınmasını yasaklamıştı.

En çok Pazar ayinlerinde, Noel'de, Paskalya'da, Büyük Perhiz başlamadan hemen önce, festivallerde, dini günlerde, kutlamalarda, ölüm döşeğinde, cenazelerde, taç giyme törenlerinde ve günün bazı saatlerini belirtmek için çalınıyordu. Gece olduğunu işaret etmek için çalınan çanlar da vardı. Örneğin Roma dönemi Londrası'nda şehrin kapılarını kapatmak ve vatandaşlara sokağa çıkma yasağının başladığını, yaktıkları ateşleri söndürmeleri gerektiğini hatırlatmak için 4 kilise saat 20:00'da ya da 21:00'da çanlarını çalıyorlardı. St. Bride ve St. Giles Cripplegate bu kiliselere örnektir.

Çanlar önemli olayları, tehlikeleri, saldırıları, salgınları işaret etmek için de çalınıyordu. 1348 Veba Salgını döneminde bölgeye dışarıdan insanların gelmesini engellemek, ölüm ilanı ya da cenaze aracının geldiğini duyurmak için çanlar çalınıyordu. Cüzzamlılar da varlıklarını belli etmek için ellerinde bir çan ya da çingirak taşımak ve çalmak zorundalardı.

Ayin sırasında, özellikle Ekmek-Şarap Ayini boyunca, okunan dua ya da ilahilerde vurgulanması gereken yerlere dikkat çekmek için de çan çalınırdı. Bu küçük bir el çanı olabileceği gibi bir set ya da kilise kulesindeki çan da olabilirdi. Genellikle ayin boyunca 3 kez çalınırdı. Katolik

kilisesinde ayin sırasında çan çalma geleneği 7. yüzyıla kadar gitmektedir. 602-606 arasında papa olan Sabinian'ın bu uygulamayı hayata geçiren kişi olduğu düşünülmektedir. Ondan önce bu iş için trompet kullanılıyordu.

Orta Çağ insanı çanların hem sesleri hem sessizlikleriyle havayı etkilediğine, fırtınaları yönlendirdiğine inanıyordu. Bu nedenle de çanlar yapıyorlar ve onları mümkün olduğu kadar yükseğe asmaya çalışıyorlardı. Pazar kurulan günlerde, satış başladığında ya da sonlandığında, kasabaya ya da köye taze balık getiren araba geldiğinde, feodal malikânenin fırını vatandaşlar için hazır olduğunda da çan çalınabiliyordu. Halkın evinde ekmek ya da çörek pişirebilecek fırını yoktu. Ücret karşılığında lortlarının fırınına kullanıyorlardı. Bu konuda ayrıntılı bilgiyi [Gıda Maddelerini](#) konuştüğümüz söyleşilerimizde bulabilirsiniz.

Bu dönemde gün aydınlıkken saatler konusunda aşağı yukarı bir fikir sahibi olabiliydiniz ama hava kararınca olamazdınız. Bu nedenle çoğu insan gün ağarırken kalkar, hava kararınca yatar. Gece dua vaktini bildirmek için ve gün içerisinde bazı saatleri belirtmek için çan çalınıyordu. Bu saatler gün ağarmasıyla öğle arasındaki 3. saat (terce), 6. saat (sext/noon) ve öğle ve günbatımı arasındaki 9. saat (nones) idi. Bölgeden bölgeye bazı değişiklikler gösterebilir de duyabilen herkes için günlük yaşamı düzenlerlerdi. Ayrıca seyahat eden yolcuların hava karardığında çan seslerini duyarak yol bulmalarını kolaylaştırmak da amaçlardan biriydi.

Çanlar müzik aleti olarak da kullanılıyordu. Genelde birkaç çan dizilerek asılıyor ve bir tür çekiçle vurularak ses çıkarılıyordu.

Çalınan çanları şöyle sıralayabiliriz:

Gabriel Çanı: Sabah insanları uyandırmak için çalınıyordu. Bu çanların üzerinde bazen “*lectum fuge, discute somnum*”, “*yataktan kaç, uykuyu dağıt*” yazılıyordu.

Vaaz Çanı: Kısa süre sonra verilecek vaazı duyurmak için çalınıyordu.

Af Çanı: İnananlar günahları için af dilesinler diye ibadetten hemen önce ve sonra çalınıyordu.

Pudding Çanı: İbadetten hemen sonra, aşçıya akşam yemeği hazırlıklarına başlamasını bildirmek için çalınıyordu.

Kutsal Çan: Ayinin çok önemli bir bölümüne dikkat çekmek için çalınıyordu. Bu çanlar ilk zamanlarda kilise dışındaki ya da içindeki küçük bir kuleye de asılabiliriyordu.

Vaftiz Çanı: Birinin vaftizini duyurmak için çalınıyordu.

Angelus (Melek) Çanı: Her gün aynı saatte çalınan bu çanı duyanlar ellerindeki işleri bırakıp Hz. Meryem'e adanan dizeleri okurlardı.

Sokağa Çıkma Yasağı Çanı: 9. yüzyıla kadar giden bu çan geleneği gün batımından hemen sonra, insanların artık sokağa çıkmaması ve ateşlerini söndürmesi için çalınıyordu. Bu çan Büyük Alfred döneminde kural haline getirilmiştir. Verilen emre göre Carfax (kavşak) çanı

çalduğunda herkes ateşlerini söndürmeli ve evlerinde olmalıydı. Liderler bu şekilde karanlıkta yapılacak düşman saldırılarını ve suikastları önlemeyi de ummuşlardır. Bu geleneğin ilk olarak Fatih William tarafından uygulandığını düşünenler de vardır.

Geçiş Çanı: Orta Çağ insanı ölmekte olan kişinin ruhunun şeytani ruhların tehdidi altında olduğuna, bu kişi için dua edilirse ruhunun sorunsuz bir şekilde cennete gideceğine inanıyordu. Çanlar çaldıkça kötü ruhlar korkacak ve uzak duracaktı. Dolayısıyla kutsanmış çanlardan seçilen bu çan bir kişinin ölmekte olduğunu, ona dua edilmesini duyurmak için çalınıyordu.

Cenaze Çanı: Birisi öldüğünde ya da cenaze boyunca çalınabiliyordu. Ölen kişiye duyulan saygıyı gösteriyordu. Ölen kişinin cinsiyetine ya da yaşına göre çalınma şekli ve çanın tipi değişebiliyordu. Her yerde aynı olmamakla birlikte çocuklar için küçük yetişkinler için büyük çanlar kullanılıyordu. Bazen ölen kişinin yaşı kadar da çalınıyordu.

Pankek Çanı: Büyük Perhiz'in arife gününde, sabah saat 04:00'da, insanlar kendilerini hazırlasınlar ve pankek yemeyi durdursunlar diye çalınıyordu.

Ateş Çanı: Yangını haber veriyordu.

Fırtına Çanı: Yaklaşan fırtınayı haber veriyordu.

Kapı Çanı: Şehir kapılarının açıldığını ya da kapandığını haber veriyordu.

Hasat Çanı: Tohum ekme ya da ekin toplama zamanında (sabah 09:00'da ve gece 05:00'da) çalınıyordu.

7- Peki hocam etraftaki bütün insanlar çanların sesini duyabiliyor muydu, bir de bu kadar çok nedenle çalınıyorsa insanlar hangi çanın ne anlama geldiğini nasıl ayırt ediyordu?

Yapılan araştırmalara göre kilise çanları 110 veya 120 dB'e kadar ses çıkarabiliyordu ve bu ses bugün bir uçağın havalanış sesine ya da elektrikli testere sesine eşdeğerdir. Bir mahalle kilisesinin küçük çanı ise ancak ortalama 70 dB ses çıkarabiliyordu. Bugün çalan bir telefon, saç kurutma makinesi ya da şehir trafiği ortalama olarak 70 dB'den daha yüksek bir ses çıkarmaktadır. Bede'nin verdiği bilgiye göre 680'de ölen Başrahibe Hilda'nın Whitby'deki cenazesi sırasında çalınan cenaze çanları 13 mil uzaktan duyulabiliyordu.

Amaçlar değiştikçe çalınan çanın şekli de değişiyordu. Örneğin ölen ya da ölmekte olan kişi için çalınan çanlarda kişinin yaşına ve cinsiyetine göre farklılıklar vardı. Çocuk için 3 kez, kadın için 2 kere 3 kez, erkek için 3 kere 3 kez çan çalınıyordu.

8- Manastırlar çan konusunda nasıl bir tutum takınmıştı?

Manastırlar Orta Çağ Avrupası'nda çanların ilk yapıldığı yerlerdir. Dolayısıyla ilk çanları keşişler yapıyorlardı. Sonradan dini sınıftan olmayan kişiler de çan yapımını öğrendiler hatta geliştirdiler ve bu iş bazı ailelerin tekeline geçti, bu iş ile anılır oldular.

Yapım dışında manastırlar çanları aktif olarak kullanan kurumlardı. Ana saatlerdeki ibadetlerde büyük çanlar, ara saatlerdeki ibadetlerde küçük çanlar çalınıyordu. Bu küçük çanlara *skilla* adı veriliyordu. Çanların ardarda çalınması ise önemli bir konuğun geldiği anlamındaydı. Başrahipler ya da başpiskoposlar rahiplere farklı büyüklükteki çanların ne zaman çalınacağını talimatlarla bildiriyorlardı.

9- Çanlar nasıl yapılıyordu, hangi malzemeden ya da çeşitleri var mıydı?

Çanlar dörtgen demir levhalar kullanılarak yapılıyordu. Bu levhalar bükülüyor, perçinleniyor, metal şekillendirildikten sonra, çıkan sesin daha iyi olması için erimiş bakıra daldırılıyordu. El çanları en eski çanlardı, sonra büyük tokmaklara bağlı çanlar ve sonunda da bugün bilinen iç tokmağı/dili kullanan çanlar yapıldı. Çanın yapıldığı metal bakır-kalay alaşımı olduğu için (genelde %77 bakır, %23 kalay) erime noktası bakırın altındaydı. Dolayısıyla sıradan bir ev ateşinde bile eriyebilirlerdi. Eski kilise çanlarının çoğunun yangınlarda yok olmasının sebebi de budur. 1069'da Normanların çıkardığı yangında York'daki çanların erimesi buna örnek gösterilebilir. Bazı eserlerde çan yapımı sırasında biraz çinko ya da deri katıldığı da belirtilmektedir.

İngiltere'de büyük çanlar ilk kez Saksonlar döneminde görülmüştür. İlk kilise çanları özel olarak yapılmış kulelerde duruyordu. Conrad'ın Canterbury Katedrali'ne verdiği 5 büyük çandan biri o denli büyüktü ki çalmak için 24 kişi gerekiyordu. Bazıları da çok küçüktü, en küçükleri el çanları idi ve genelde kilisede rutin ibadetler sırasında kullanılıyorlardı.

Çanlar çeşitli şekillerde yapılıyordu. Uzun dar çan, dörtgen çan, gönye biçimli çan ve tam trompet ağızlı çanlar buna örnek verilebilir. Çanın kenarının kalınlığı çanın onda biri,

yüksekliği kalınlığının 12 katı kadardı. Kilise çan kulesine asılan büyük çanlar genelde kutsanır ve hatta isimlendirilirdi.

The Bell Ringer

10- Nasıl yani çanlar için kutsama ve isimlendirme mi yapılıyordu?

Evet hem de büyük, uzun bir tören yapılıyordu. Çan, kulesine monte edilmeden önce kutsanır ve sıklıkla azizlerden birinin adı verilirdi. Sonra özel bir kirişe tutturulur, dönen bir eksene asılır, içine dövme ya da dökme metalden serbest düşen bir dil yerleştirilirdi.

Çanların üzerindeki ilk yazılar Latince idi çünkü dediğim gibi ilk çanlar manastırlarda Latince bilen keşişler tarafından yapılıyordu ve denetleniyordu. Halk çanların mucizevî gücü olduğuna inanıyor ve onlara Hristiyan isimler veriliyordu. Çan hangi azize adanmışsa onun ismi, yapılış tarihi ya da yapılış amacı çanın üzerine yazılırdı. Yapılış tarihi “*bentarihinde yapıldım*” şeklinde olabileceği gibi “*facta fuit A. Dom. 1400 die vi. mensis Septembris*”, “*1400 yılının Eylül ayının 6. gününde yapıldı*” şeklinde de olabilirdi.

Çanın yapımı bittiğinde onun için bir kutsama günü belirleniyor, toplumun önde gelen kişilerinden biri çanın vaftiz anne ya da vaftiz babası seçiliyordu. Çana beyaz bir örtü dikiliyor, yeni yapılmış çan kiliseye getiriliyor, kutsamayı yapacak rahibin dokunabileceği bir yüksekliğe asılıyordu. Yanına konan masada kâseler içinde yağ, tuz, tütsü, su ve peçeteler oluyordu. Yıkama sırasında akan suyu çekmesi için çanın altına keten bezler seriliyordu. Önce Mezmurlar’dan parçalar okunuyor, resmi görevli rahip ya da piskopos su ve tuzu kutsuyor, çan yıkıyor ve bir peçete ile kuruluyor. Tuzlu suyla yıkama çanı şeytani ruhlardan koruyordu. Devamında yine Mezmurlar’dan parçalar okunuyor, rahip sağ başparmağını kutsal yağ kasesine batırıp, dua okuyarak çanın üst tarafına haç işareti çiziyordu. Bazı yerlerde dışına 7, içine 4 haç işareti çizdiği ve hepsinin eşit uzaklıkta olduğu da söylenmektedir. Yağ silinirken koro tarafından 28 numaralı

Mezmun okunuyor ve bu sırada rahip, her haç çiziminde şu cümleleri tekrarlıyordu: “*Sanctificetur et consecratur, Domine, signum istud in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*”, “*O çan, Baba, oğul ve Kutsal Ruh adına takdis ediliyor ve kutsanıyor*” devamında kime adandığı ya da kimin adı veriliyorsa o da şu şekilde söyleniyordu: “*in honorem Sancti ... Pax tibi*”, “*Aziz/azize ... adına. Sana selam olsun.*” Bu Latince cümleler söylenirken rahip çanı daha çok yağ ile birkaç kez kutsuyordu. Altında tütsü yakılıyor, rahibin ettiği pek çok duadan sonra çan beyaz bir örtüyle örtülüyor ve tören sonlandırılıyordu. Çan kutsama törenleri sırasında bazen aflar da ilan ediliyordu, 40 günlük mesela. Çan kutsanması uygulamasının 10. ve 11. yüzyıllardan sonra pek yaygın olmadığını da belirtmek gerekir. Hatta yeri gelmişken Şarلمان’ın 789’da çan vaftizini yasakladığını da belirteyim. (*iubeant ut clocae non baptizentur*) Bunun nedeni çanlara belirli isimler verilirken bunların hangisinin kutsanmış hangisinin kutsanmamış olduğu konusunda çıkan anlaşmazlıklardır.

Çan isimlendirilmesine örnek olarak Roma Lateran Kilisesi’nin büyük çanının papa 13. John tarafından 968’de John olarak adlandırılmasını, 975’te ölen Croyland başrahibi Turketul’un Guthlac diye adlandırdığı çanı ya da onun ardılı Egelricus’un Bartholomeus, Bettelmus, Turketul, Taturinus, Pega, Bega adını verdiği çanları, piskopos Humbert’in 500 kiloluk çana Petronilla adını vermesini gösterebiliriz.

11- Çanların Hristiyanlar için anlamı çok büyük belli, peki Müslümanlar için anlamı var mıydı?

Çan sesi özellikle Orta Çağ Müslümanları tarafından sevilen bir ses değildi. Çünkü bir yerde çan çalınıyorsa orada Hristiyan hâkimiyeti var demektir. Yurtdışı seyahatlerim sırasında çan seslerini duyunca rahatsız olan çok kişi tanımıştım. Bu normal olabilir ama bana daha ilginç geleni dönem Müslümanlarının kilise çanlarını savaş ganimeti olarak görmesidir. Örnek olarak Orta Çağ’da Hristiyan ve Müslümanların iç içe yaşadığı coğrafyalardan İspanya verilebilir. Aziz Yakup’un mezarının bulunduğu Santiago de Compostela dönemin Hristiyanları için önemli hac merkezlerinden biridir. 997’de el-Mansur tarafından ele geçirildiğinde katedralde bulunan çanların savaş ganimeti olarak alınıp Kurtuba’ya götürüldüğü bilinmektedir. Şehir ve katedral tahrip edilmesine rağmen çanların zarar görmesi yoluna gidilmemiştir. Bunun sebebi belki Müslümanlara göre Hristiyanların ezan seslerini susturmak için çanları kullanılıyor olması olabilir. Bazı yerlerde bu çanların Müslümanlar tarafından kandil olarak kullanıldığı da belirtilmektedir. 29 Haziran 1236’da Kastilya-Leon Kralı 3. Ferdinand’ın seferi sonrasında çanlar Kurtuba’dan alınarak geri götürülmüş ancak bundan sonra kullanılmamış, zafer sembolü ya da savaş ganimeti olarak sergilenmiştir.

Doğu Hristiyan dünyasında çan kullanımı, belki Müslümanlara olan yakınlıktan ya da bir arada yaşamaktan, Batı dünyası kadar yaygın olmamıştır. Doğu Hristiyanları çan yerine, dini toplantıların yapılacağı gün ve saatleri habercilerle, trompetlerle, ahşap ya da demir çingirakları ellerinde sallayarak duyurmayı tercih etmişlerdir.

Orta Çağ'da Müzik Aleti Olarak Çan
Kaynak: [gettyimages](https://www.gettyimages.com)